

Inhoudsopgave

Inleiding	9
Woord van Dank	17
1. Voorjaar 1945	19
2. De jaren voor de oorlog	23
Familieachtergrond	23
Student in Amsterdam	33
3. In verzet en tweemaal voor het Feldgericht	47
Uit de woestijn	47
Tweemaal berecht door een Feldgericht	62
4. Gevangenissen en kampen in Nederland	75
5. Natzweiler	109
6. Van Natzweiler tot Nordhausen	151
7. Bij de PvdA aan de Tesselschadestraat	173
8. Overstap naar de BVD	193
Eindhoven en andere sleutelfiguren	206
9. Inbreuken op de privacy: M- en T-acties	223
De Cubaanse ambassade	239
Sigint: MARID VI	246
10. Analisten, agenten en runners	251
Open bronnen	262
De Politie Inlichtingendiensten	264
11. Afdeling B	275
Terrorisme en contraterrorisme	307
Aurora	317
12. Agenten binnen de CPN	323
13. Paul de Groot	361
14. De Volksrepubliek China: operaties Klaas Vaak en Mongool	379
Operatie Mongool	384
15. Samen met de CIA	391



Paul de Groot was jarenlang de onbetwiste leider van de CPN. In totaal is hij zo'n 25 jaar door de BVD afgeluisterd met meerdere microfoons die in zijn huis waren geplaatst.⁴⁰⁸ Dat af luisteren gebeurde onder andere in een benedenhuis in de Palestrinastraat 7, niet ver van het Amsterdamse Concertgebouw, toen De Groot daar in 1964-1969 woonde. Het huis is door een bezoeker als volgt beschreven: 'Hij had een mooi werkvertrek op de eerste verdieping met aan de achterkant uitzicht op een tuin. In zijn kamer lagen veel boeken, kranten en tijdschriften met allemaal papiertjes ertussen. Het leek op het werkvertrek van een historicus.'⁴⁰⁹

Ad de Jonge leerde de CPN-leider zeer goed kennen, zonder hem ooit persoonlijk te hebben ontmoet – een omstandigheid die bij inlichtingenwerk niet ongewoon is. Zoals Ad ooit tegen mij zei: 'Paul kon in huis heel onaangenaam doen tegen zijn vrouw.' De omstandigheid dat De Groot over zo'n lange periode door de BVD werd afgeluisterd, werd misschien mede in de hand gewerkt door een vorm van bureaucratische inertie. Waarom zou je immers als dienst zo'n bron van informatie opgeven, al is zij bijvoorbeeld anno 1970 uit het oogpunt van de staatsveiligheid van veel minder belang dan medio jaren '50? Duidelijk wordt uit deze herinneringen dat De Groot door de microfoons bij hem thuis voor de BVD en vooral de Afdeling B niet alleen fungeerde als bron van informatie over de CPN maar – zeker zo belangrijk – ook over de ontwikkelingen in het internationale communisme. Vooral in dat laatste onderwerp was Ad de Jonge hevig geïnteresseerd en een voormalige collega weet dan ook te melden dat hij regelmatig de opnames die ten huize van Paul de Groot waren gemaakt, persoonlijk met de koptelefoon beluisterde.⁴¹⁰

408 Engelen (1995), p. 118.

409 Zoals geciteerd in Weterings (2004), pp. 64-65.

410 Gesprek met Anne Douma, 13 januari 2016.



De Palestrinastraat in 1988

★

Het was voor ons van wezenlijk belang om te weten over De Groot hoe hij redeneerde en hoe hij aan zijn redeneringen kwam. Zijn redeneringen waren soms te gek voor woorden, maar hij was tegelijkertijd een scherpzinnig natuurtalent. Hij was van origine een joodse jongen met een beperkte ontwikkeling, maar met een redelijke talenkennis. Hij kende wat Frans en Russisch en sprak aardig Duits. Hij was diamantbewerker geweest en had in Duitsland en Frans Zwitserland gewerkt, vandaar. Zijn Engels was slecht, maar voor een jongen uit een arbeidersmilieu in die tijd kon hij heel wat. In de CPN-leiding zaten in de vijftiger en zestiger jaren maar twee of drie mensen die vreemde talen

spraken. Pas na de komst van de 68'ers⁴¹¹ kwamen er mensen bij die beter hun talen spraken.

Bij Paul de Groot hadden we nooit een telefoontap. We hadden bij hem een M-actie en dat was voor ons voldoende. Dat was mede omdat we de operatie tegen hem niet wilden weggeven, want die M-acties gingen in de begintijd buiten de ministers om, het was een interne BVD-zaak. Daar zie je dus weer die neiging om dingen zoveel mogelijk geheim te houden. Die M-actie bij De Groot is denk ik ongeveer begonnen in 1955-1956. Als we bij De Groot een telefoontap hadden geïnstalleerd, hadden we dat hoe dan ook moeten doen via de directeur-generaal van de PTT. En je wist nooit of een of andere Amsterdamse communist die bij de PTT werkte, daar dan niet achter was gekomen. Je moest immers in de centrale van de PTT een paar schakelaars omzetten en dat betekende dat al die lui die in de centrale werkten, op zeker moment te weten konden komen wat er speelde. Een andere bijkomende reden waarom we bij Paul de Groot geen T hadden en alleen een M is dat we wisten dat hij niet met mensen telefoneerde over zaken van enige importantie. Alleen een M-actie hebben en geen T-actie, is eigenlijk onzinnig, dat geef ik meteen toe. Een M-actie is namelijk een veel zwaarder middel dan een T, ook in moreel opzicht, daarom is het vreemd om een M te hebben bij iemand en geen T. In die tijd was het nog niet mogelijk de telefoon als een M te gebruiken als die telefoon niet in gebruik was. Dat wil zeggen de technici bij ons zeiden dat het in theorie wel mogelijk was dat te doen, maar de kwaliteit van het geluid dat je dan opving was heel slecht. Zo'n M-actie als bij De Groot leverde dus eigenlijk veel meer op aan informatie, vooral ook omdat het leidde tot informatie over zijn werkelijke gedachten, over wat iemand als hij echt vond van de situatie. Dat is niet altijd hetzelfde als wat hij aan de telefoon zegt. Om aan zo'n M-actie te beginnen moest wel eerst de vraag beantwoord worden: Is er kans dat er in dat huis iets van belang gezegd wordt? Bij De Groot was dat duidelijk wel het geval. Als een man – de CPN en de politiek in het algemeen waren toen vooral een mannenwereld – zijn vrouw van nul en generlei waarde beschouwde en thuis met geen woord over de dingen wilde praten, dan heb je niks aan zo'n M-actie. Je moest dus een

411 De term '68'ers' is ontleend aan het Duits. '68er-Bewegung' of '68er' is een benaming voor de radicale studentenbeweging van eind jaren '60.



Paul de Groot en Henk Hoekstra (rechts) bij een CPN-bijeenkomst in 1973

heleboel dingen van tevoren overwegen voordat je het risico van een M-actie nam.

Soms kon er met de uitwerking van het materiaal van een M-actie iets misgaan. Helemaal in het begin werd de uitwerking van de M-actie bij De Groot nog gedaan door een vrouw die werkte voor de operateurs van B. Die vielen toen nog onder Neervoort voor wie zij dus ook werkte. Die vrouw werkte die rapportages uit, maar was niet thuis in de Russische politiek, omdat dat niet haar eigenlijke werkterrein was. Toen De Groot op zeker moment zei dat binnen de verhoudingen in het

Politbureau Soeslov de belangrijkste figuur was, verstond zij 'Zjoekov'.⁴¹² Zo'n vrouw kende praktisch geen Russische namen, maar Zjoekov was op dat moment wel redelijk bekend. We hebben toen een enorme uitglijder gemaakt door die informatie te delen met de CIA. Die kregen daardoor even het idee dat Zjoekov inderdaad de grote man was, maar dat was niet zo. Dat moet in 1956 geweest zijn, na het Twintigste Partijcongres, toen Zjoekov inderdaad enige tijd een rijzende ster was, tot in 1957. Later hadden we een eigen meisje van B dat die bandopnamen uitwerkte en ik luisterde alle belangrijke passages persoonlijk nog eens na om te kijken of de namen wel klopten. Zulke meisjes hadden meestal niet meer dan MULO. Ze waren uitermate toegewijd, maar je kon niet verwachten dat ze al die namen uit de Russische politiek kenden. Bij de uitgewerkte rapportages van zo'n M-actie kreeg ik natuurlijk niet alles in schriftelijke vorm voorgelegd. Degenen die het uitwerkten maakten een zekere voorselectie en lieten bij wijze van spreken de passages weg waarin De Groot zijn vrouw verzocht om het eitje de volgende keer niet te hard te koken. Als zo'n meisje dat dan ging uitwerken, ging ik eens met haar praten. Dan nam ik met haar door wat er zoal speelde in de Russische politiek op dat moment of in de relatie van de CPN met de Franse partij, dingen waar De Groot het mogelijk over zou hebben. Later hadden we een vrouw die de banden uitwerkte en heel goed in de materie thuis raakte. Een nadeel van M-acties is dat je er ook geluiden op hebt staan als het doortrekken van de wc, waardoor je soms helemaal niet kunt verstaan wat er gezegd wordt. Het hangt ook af van de plaats van de microfoon, maar je moet niet onderschatten wat er zoal aan bijgeluiden wordt opgenomen.

Die M-actie bij De Groot heeft naar mijn gevoel heel veel opgeleverd. Het belangrijkste was dat je De Groots ideeën leerde kennen over de Russische politiek. Hij had het lang niet altijd bij het juiste eind, ook al dachten we in het begin vaak dat het wel zo was. Hij debiteerde ook wel eens dingen die feitelijk niet klopten en sommigen van ons hechtten zoveel waarde aan zijn mening dat zij er zonder meer van uitgingen dat hij gelijk had. Een voorbeeld. Op zeker moment had Jaap Wolff,

412 Maarschalk Georgi Zjoekov leidde in het voorjaar van 1945 het grote offensief van het Rode Leger tegen Berlijn. Hij was Sovjet minister van Defensie in 1955-1957 en werd in dat laatste jaar door partijleider Nikita Chroesjtsjov aan de kant gezet.

die toen particulier secretaris van De Groot was het er met hem over dat de kranten beweerden dat Han Pieck een spion van de Russen was geweest. Dat moet ergens in de jaren '50 of '60 zijn geweest. Wolff geloofde dat niet. Maar De Groot zei: 'Nou, dat was wel waar hoor. Dat vond ik zo fout, hè, dat die Russen dat deden bij ons.' Waarbij hij met 'ons' de CPN bedoelde. Hij ging er kennelijk van uit dat Pieck bij de groep-Goulloze had behoord, maar dat was niet zo.⁴¹³ Hij zei zoiets te goeder trouw, maar hij had het gewoon bij het verkeerde eind. Maar sommige mensen, zeker binnen de CPN, zwoeren dat iets zo was omdat 'De Groot het zelf gezegd had.'

Wat onze M-actie bij Paul de Groot betreft was het natuurlijk niet zo dat hij elke dag bij het ontbijt paarden van groot inzicht aan zijn vrouw vertelde. Er gingen weken voorbij waarin er voor ons niets van waarde op te vangen was. Deels kan dat zijn terug te voeren op het feit dat hij mogelijk begreep dat hij werd afgeluisterd. Hij is namelijk in Moskou, in Oost-Berlijn en ook in Praag ervoor gewaarschuwd dat de BVD hem af luisterde. Wij wisten dat hij gewaarschuwd was, omdat hij het nota bene voor onze microfoons zelf heeft gezegd. We luisterden bij Paul meerdere vertrekken af, waarbij we microfoons in de muur hadden aangebracht vanuit een belendende woning. Dat betekende wel dat je niet alle vertrekken in zijn huis kon af luisteren, omdat er een aantal aan de andere kant zaten waar je niet bij kon. Zo'n benadering vanuit één kant doe je om veiligheidsredenen, je wilt zo min mogelijk mensen bij zoiets betrekken, maar het was redelijk afdoende. Wij hebben Paul eerst in de Gaaspstraat in de Rivierenbuurt afgeluisterd en later ook in de Palestrinastraat. Zo rond de tijd dat ik bij de dienst wegging is hij meen ik naar Amsterdam-Noord verhuisd. Of ze hem daar nog hebben afgeluisterd betwijfel ik. In Amsterdam-Noord zaten namelijk in die tijd nogal veel communisten en dat maakte het extra riskant. Voordat je mensen benadert voor hun medewerking aan zo'n operatie doe je altijd uitvoerig onderzoek in een buurt. Paul maakte wel eens een opmer-

413 Han Pieck was een agent van de NKVD, een voorloper van de KGB in de jaren '30. Daan Goulloze en zijn groep werkten voor de Sovjet militaire inlichtingendienst GROe. Het is onduidelijk of Pieck ooit lid van de CPN is geweest, maar hij had in ieder geval grote sympathie voor het communisme. Goulloze en zijn groep onder wie Co Dankart waren zeker lid van de partij. Zie ook het lemma over Han Pieck door Igor Cornelissen in het *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland*. <https://socialhistory.org/bwsa/biografie/pieck>. Geraadpleegd op 25 juni 2020.

king over een buurman die hij van betrokkenheid bij af luisteren door ons verdacht en dan zei hij: 'Als ik die man op straat tegenkom, trek ik hem de darmen uit zijn lijf!' Hoe die Oost-Europese communisten die De Groot waarschuwd van dat af luisteren afwisten, hebben we nooit kunnen achterhalen. Het kan natuurlijk zijn dat ze hem hebben gewaarschuwd zonder concreet te weten dat wij De Groot af luisterden, maar vanuit de voor de hand liggende gedachte dat wij dat hoogstwaarschijnlijk zouden doen. Hij kan die waarschuwingen van de Tsjechen en anderen ook hebben aangedikt, al dan niet bewust, want De Groot was een heel wantrouwig man die overal vijanden zag. Hij ging overigens heel vaak als hij een gevoelige zaak met een bezoeker wilde bespreken, een eind buiten lopen. Maar dat is vaak niet echt afdoende als je iets geheim wilt houden. De ervaring leert dat het heel moeilijk is om dingen volledig voor je te houden, zelfs als je weet dat je waarschijnlijk wordt afgeluisterd. Stel dat hij bijvoorbeeld tijdens een wandeling buiten met iemand als Jaap Wolff een gesprek had gehad over de financiële positie van de CPN. Dan zei hij dat bij thuiskomst tegen zijn vrouw Eke en later kwam hij er nog eens op terug als hij een bepaalde uitgave voor de CPN wilde doen. Dan zei hij er bijvoorbeeld bij: 'We hebben nog twee ton.' Op die manier kom je toch iets over de inhoud van het gesprek te weten, ook al heb je het niet in zijn totaliteit gehoord. Maar het is natuurlijk geen compleet beeld.

Paul de Groot was een overtuigd stalinist en kon kritiek op Stalin niet verdragen. Voor het Twintigste Partijcongres van de CPSU in 1956, waar Chroesjtsjov zijn geheime rede zou houden met kritiek op Stalin, was er een delegatie van de CPN bestaande uit Paul de Groot, Henk Hoekstra, Theun de Vries en nog een vierde man naar Moskou afgereisd.⁴¹⁴ Daar heeft toen een hoge dame in de leiding van de CPSU, ik meen dat het Foertseva was,⁴¹⁵ in de openbare zitting van het congres milde kritiek op Stalin geuit. Van die uitspraken werd Paul de Groot heel onrustig, vooral ook omdat zij dat zo openlijk zei. De uitspraken van Foertseva waren bijvoorbeeld ook te lezen in *Neues Deutschland* en dat betekende dat de strekking en de betekenis ervan veel verder gingen

414 Volgens De Groot's biograaf Jan Willem Stutje reisde bij deze gelegenheid alleen Henk Hoekstra met Paul de Groot mee naar Moskou. Stutje (2000), pp. 350-352. Mogelijk vergist Ad de Jonge zich hier wat betreft de samenstelling van de CPN-delegatie naar het Twintigste Partijcongres.

415 Jekaterina Foertseva was in 1956-1957 kandidaat-lid van het Politbureau van de CPSU.



Paul de Groot in 1967

dan alleen datgene wat ze letterlijk had gezegd. Als zoiets bovendien bij een congres van de CPSU werd gezegd, duidde dat op een naderende politieke aardverschuiving en Paul de Groot voelde dat feilloos aan. De CPN-delegatie onder leiding van Paul de Groot was over deze

uitspraken zo ontstemd dat ze erop stond met het eerstvolgende vliegtuig Moskou te verlaten. Dat was een vlucht naar Zweden.⁴¹⁶ Hoewel ze eigenlijk een vast ticket hadden, werd dat voor ze geregeld en toen ze in Zweden aankwamen zei Theun de Vries: 'Eindelijk weer in de vrijheid.' Dat Theun de Vries dat toen gezegd heeft, weet ik omdat Paul op zijn beurt het weer vertelde voor onze microfoons.

Paul was bepaald niet dom. Hij kende zijn talen redelijk en was vooral goed thuis in het marxisme-leninisme. Het stalinisme had hij zich helemaal eigengemaakt. Hij was achterdochtig en zag overal gevaaren, ook waar die niet waren. Hij verdacht heel veel mensen ervan dat zij agenten van de BVD waren, wat in sommige gevallen juist was, maar in heel veel gevallen ook niet. Als hij dan met zo'n beschuldiging kwam die eigenlijk juist was, schrok menigeen bij ons zich dood. Maar als we er dan even onderling over spraken konden we het relativiseren, juist ook omdat hij zoveel mensen ten onrechte beschuldigde. Hij wist dus eigenlijk van niets. Hij beweerde soms ook over zijn naaste medewerkers in de partij dat ze BVD-agenten waren, over Harry Verheij bijvoorbeeld. Hij bracht dergelijke beschuldigingen meestal nooit naar buiten – als je het feit dat wij dat te weten kwamen niet als 'naar buiten brengen' beschouwt – maar hij zei dan bijvoorbeeld tegen Jaap of Joop Wolff over Harry Verheij: 'Die deugt niet.' Vervolgens liet hij Henk Hoekstra bijvoorbeeld een stukje in *De Waarheid* schrijven met als strekking dat Verheij niet voldoende 'klassewaakzaamheid' aan de dag legde of zoiets.

Als je met ex-communisten sprak, wat we nogal eens deden, was er altijd één probaat middel om ze aan de praat te krijgen, namelijk ze te vragen wat ze van Paul de Groot vonden. Je kon dan praktisch op je rug gaan liggen en dan zette zo iemand alle sluizen open. Dat had er mee te maken dat De Groot als geen ander emoties opriep bij mensen en vooral afkeer. Volgens de biografie van Paul de Groot van Jan Willem Stutje waren er aan het eind zijn leven nog zes mensen met wie hij op kon schieten. Uiteindelijk bleven er daar nog twee van over, want met die andere vier maakte hij ook weer ruzie. Ik denk dat dit wel zo ongeveer klopt. Overigens heeft Stutje voor zijn biografie ook gebruik gemaakt

416 Volgens Jan Willem Stutje reisden Paul de Groot en Henk Hoekstra via Warschau naar Nederland terug. Stutje zegt niets over een overijld vertrek uit Moskou, maar haalt wel een Poolse vriend aan die De Groot in Warschau bezocht. Die stelt dat het CPN-tweetal 'verbitterd en teleurgesteld' was over het congres. Stutje (2000), p. 352.

van de verslagen van het Dagelijks Bestuur en het Secretariaat van de CPN. Die hadden wij natuurlijk niet. Die circuleerden niet en waren alleen in te zien bij het Secretariaat door de leden daarvan en de leden van het Dagelijks Bestuur. De verslagen van zittingen van het Partijbestuur circuleerden wel. In een aantal gevallen was het overigens ook niet belangrijk de strekking van zo'n verslag te kennen, want we wisten door onze M-actie al wat Paul ervan vond. Dat was vaak genoeg. Wat je bij Stutje niet vindt is een affaire waarin Harry Verheij ongewild nog een zekere rol speelde. Er was namelijk een vooraanstaand CPN-lid die op zeker moment na een bezoek aan Moskou aan Paul vertelde dat men hem daar had gevraagd of hij Harry Verheij niet een goede mogelijke opvolger van Paul vond als partijleider. Als gevolg van zo'n vraag die in Moskou werd gesteld liep de partijcarrière van de persoon over wie het ging, in dit geval Harry Verheij, meteen een forse deuk op. Maar ook de persoon die het verhaal aan Paul vertelde liep schade op en Paul zelf vertelde natuurlijk aan geen van beide betrokkenen waarom hun partijcarrière in een neerwaartse spiraal was terechtgekomen. Degene aan wie men in Moskou zo'n vraag stelde hoorde in de visie van De Groot automatisch tot zijn vijanden. Zo'n ex-CPN'er die we aanspraken was dan vaak best bereid ons het een en ander over Paul de Groot te vertellen, aan wie hij mogelijk een grote hekel had, maar dat betekende niet automatisch dat zo iemand ook bereid was BVD-agent te worden. Dat laatste hoefde ook vaak helemaal niet. Vaak was het een agent van ons die een andere CPN'er of ex-CPN'er over De Groot aan de praat wist te krijgen en dan hoorden wij dat uiteindelijk toch. Zelfs in een gezelschap als de CPN waar men over het algemeen de mond stijf dicht hield was men na verloop van tijd als men iemand vertrouwde, wel bereid te zeggen wat men echt van mensen of dingen vond. Wij hadden mensen bij ons in de dienst die heel goed dingen bij anderen los wisten te krijgen. Dat doe je namelijk niet door iemand onder druk te zetten of de informatie eruit te persen. Het is veel meer een kwestie van half geïnteresseerd luisteren en rustig in een stoel achteroverleunen. Wij hadden mensen daarop geselecteerd en er is ook heel lang door ons aan gewerkt, vooral in de begintijd, zeg maar de jaren '50. Oorspronkelijk had ik met die selectie niets te maken, maar later wel, toen ik eind zestiger, begin zeventiger jaren Hoofd Afdeling B was.

Wij hadden een heel interessante bron van informatie over Paul de

Groot in zijn directe omgeving, die ons heel goed van zijn bewegingen buitenshuis op de hoogte hield. De Groot kon uiterst veeleisend zijn voor andere mensen. Deze man was partijgenoot en Paul eiste van hem dat hij op afroep klaar zou staan. Dus soms belde De Groot die man opeens op en zei dan: 'Ik heb je over een kwartier nodig.' Als die man dan bezwaar maakte en zei dat hij bezet was, zei De Groot eenvoudig: 'Partijopdracht!' En een partijopdracht was ongeveer het hoogste wat er op aarde te bedenken viel. Als onze man 'Partijopdracht!' hoorde, deed hij natuurlijk wat er van hem gevraagd werd. Via onze man wisten we met wie De Groot buitenshuis regelmatig contact had. Paul was namelijk wel zo verstandig om met bepaalde vertrouwelijke relaties niet te bellen vanuit zijn eigen huis. Wij hadden heel lang aanwijzingen die we nooit helemaal hebben kunnen hardmaken, dat Paul de Groot ook contacten had in andere, niet-communistische kringen. Het zou daarbij kunnen gaan om geheime leden van de partij of mensen die bereid waren als informant – dus niet als agent – met De Groot over bepaalde dingen te praten. Ik denk niet dat het hierbij om spionage ging, maar dat De Groot hoopte aan informatie te komen die hij in de Tweede Kamer waar hij een tijdlang lid van was, kon gebruiken om andere partijen af te troeven, doordat hij dan iets bijzonders wist uit hun milieu. Paul de Groot had niet veel contact met andere mensen. Hij had vertrouwelingen in bepaalde periodes, zoals Joop en Jaap Wolff, in deze chronologische volgorde. Henk Hoekstra kwam lange tijd minstens een keer per week voor overleg langs. Het verhaal gaat dat Hoekstra als hij bij De Groot op bezoek ging, altijd twee argumentaties paraat had: een voor als De Groot het met hem eens was en een voor als dat niet het geval was, zodat hij heel snel kon overgaan op de andere argumentatie als hij merkte dat de eerste bij De Groot niet goed lag. Wij merkten wel dat Hoekstra tegenover De Groot zeer onzeker was. Hoekstra was wel formeel de nummer twee in de partij, maar in de praktijk stelde hij niet veel voor. Hij is heel lang Tweede Kamerlid geweest, maar hij deed er nooit iets aan. Hij kwam er zelden en voelde zich daar als een kat in een vreemd pakhuis, in tegenstelling tot mensen als Henk Gortzak en Gerben Wagenaar. Gortzak en Wagenaar voelden zich in de Tweede Kamer geweldig thuis wat natuurlijk weer een reden was voor Paul de Groot om te veronderstellen dat die twee niet deugden. Ze gingen in de Kamer gewoon met iedereen om en waren goede maatjes met leden van andere

partijen, dat kon nooit goed zijn. Die man in de directe omgeving van De Groot was dus voor ons van waarde omdat we op die manier zijn overige contacten konden achterhalen, vooral ook die in niet-communistische kring. Maar als Paul bijvoorbeeld net in Moskou was geweest, dan liet hij zich daar tegenover onze man ook altijd over uit. Het is nu eenmaal zo dat mensen als Paul de Groot die een leven onder grote druk leiden, vaak de neiging hebben openhartig te zijn tegenover sommige mensen in hun directe omgeving.

Wij waren vooral in De Groot geïnteresseerd vanwege zijn inzicht in het internationale communisme en dat was een belangrijke reden voor die M-actie bij hem thuis. Je kunt je afvragen waarom we dan ook nog mensen in zijn directe omgeving rekruteerden. Paul vertelde natuurlijk niet alles aan onze man, die hij op de eerste plaats als een bevriende partijgenoot zag. Maar hij sprak toch met die man over heel veel dingen die hem bezighielden, zoals politici dat volgens mij vaak doen tegenover mensen die eigenlijk ten opzichte van hen een ondergeschikte positie hebben. Ze praten met die mensen omdat ze dingen kwijt willen die hen hoog zitten, een hele menselijke trek. Ze hebben een vertrouwensband met zo iemand die ze vaak heel lang kennen. Ik heb het sterke vermoeden dat heel veel ministers en dergelijke figuren bijvoorbeeld aan hun secretaresses of andere naaste medewerkers vertrouwelijke dingen vertellen, die ze eigenlijk helemaal niet zouden mogen vertellen. Als je een politiek systeem hebt zoals in de Sovjet-Unie, waar een extreem strenge geheimhouding was vereist, veel meer dan bij de nazi's bijvoorbeeld, dan doen zich daar zulke verschijnselen waarschijnlijk niet voor, of in veel mindere mate. Maar in een liberale en open maatschappij zoals Nederland is het tegendeel het geval. Mensen in hoge posities worden vaak speciaal mededeelzaam in situaties waarin ze door iets zijn geraakt of emotioneel getroffen. Dan pakken ze uit tegen iemand in hun directe omgeving die er misschien helemaal niet zo in geïnteresseerd is, maar als klankbord dient. Via onze man bij De Groot kwamen wij er bijvoorbeeld achter dat Paul een keer bij een overweg in de buurt van De Vink, ergens tussen Leiden en Den Haag, een som gelds in ontvangst had genomen van de Russische ambassade. Hij had daar een ontmoeting met de KGB of met de eerste secretaris van de ambassade. Waarschijnlijk het laatste, omdat bij mijn weten de KGB toen nog niet zoals later met het overbrengen van geld en dat soort zaken belast was. Dit speelde meen

ik eind veertiger, begin vijftiger jaren.

Een andere reden voor een dienst om agenten in de directe omgeving van iemand als Paul de Groot te hebben, heeft te maken met het feit dat het handig is een rechtstreekse lijn naar zo iemand te hebben voor het geval hij wil afspringen. Dat is een wijsheid die wij lang geleerden van de Engelsen hebben geleerd: altijd zorgen dat je *direct access* hebt tot een persoon die voor jou als dienst belangrijk is. Zo'n directe lijn wordt misschien niet gebruikt, maar kan altijd op een bepaald moment geactiveerd worden. Herinner je je de affaire-Ljalin nog?⁴¹⁷ Hij had een relatie naast zijn huwelijk dat niet zo best was met een vrouw die door MI5 was benaderd. Een man van MI5 die de vrouw heeft gerund, heeft ons een keer de achtergrond van de operatie uitgelegd. In theorie kun je zo iemand als Ljalin chanteren met zijn buitenechtelijke relatie, maar dat is een vervelend middel wat vaak niet veel oplevert. In dat soort situaties was het volgens die MI5-man veel beter de lijn naar iemand als Ljalin via die vrouw gewoon in stand te houden. Dus die vrouw werd ook geïnstrueerd de relatie gaande te houden en MI5 op de hoogte te houden van wat Ljalin zoal deed en hoe het hem verging. De instandhouding van Ljalins huwelijk interesseerde MI5 natuurlijk helemaal niet, want voor dat soort dingen zijn veiligheidsdiensten niet op de wereld. Die vrouw had overigens al een verhouding met Ljalin voordat MI5 op het toneel verscheen. Die brug van MI5 naar Ljalin gaf ze allerlei mogelijkheden toen hij er op zeker moment achter kwam wat hij van de KGB moest doen. Hij kreeg opdracht locaties aan de Britse kust te vinden waar *Spetsnaz*-sabotage eenheden konden landen, zich schuilhouden, wapens konden verbergen en dergelijke. Hij had eigenlijk niet zo'n zin in dit werk en achteraf heeft hij dat genoemd als een belangrijke reden voor zijn besluit om af te springen. Of dat laatste waar is, weet je nooit helemaal zeker. Mensen kunnen hun motieven voor een belangrijke beslissing achteraf altijd anders voorstellen dan ze in werkelijkheid waren. Het idee is *access* tot zo iemand te hebben, niet alleen vanwege interessante informatie die er mogelijk uit voortkomt, maar ook om hem de mogelijkheid te bieden over te lopen, mocht hij dat op zeker moment willen. Dat laatste is wat bij Ljalin gebeurde. Stel

417 Oleg Ljalin was een in het Verenigd Koninkrijk gestationeerde KGB-officier die in 1971 naar de Britten overliep.

bijvoorbeeld dat in het geval van Paul de Groot op zeker moment in de Sovjet-Unie gekozen zou worden voor een uitgesproken antisemitisch beleid, waardoor hij in 'gewetensnood' zou komen. De Groot was namelijk joods. Dan zou het handig kunnen zijn om via zo'n agent als wij bij hem hadden, die overigens zelf denk ik ook joods was, tegen Paul te zeggen: 'Zou je er nu niet eens mee ophouden en onze kant kiezen?' Op een gegeven moment kun je besluiten zo'n benadering te doen.

Het was deels te danken aan de M-actie die wij bij De Groot hadden lopen, dat onze informatiepositie over het communisme in vergelijking met een dienst als het BfV relatief goed was. Ik heb natuurlijk nooit tegen mijn gesprekspartners bij het BfV gezegd dat wij die M-actie hadden lopen, we hadden het altijd over *Quellen* bij het Partijbestuur waarvan we bepaalde dingen hoorden. Het opvallende was namelijk dat het BfV geen M-acties had lopen bij belangrijke mensen van de DKP (Deutsche Kommunistische Partei) zoals wij wel bij De Groot. In Duitsland had na de oorlog een tijdlang alleen de bezettingsmacht de bevoegdheid microfoon- en telefoonacties te ondernemen. Pas geleidelijk aan zijn die bevoegdheden overgedragen aan Duitse instanties, maar dat heeft nog vrij lang geduurd. Ik denk dat de Duitsers pas eind vijftiger, begin zestiger jaren zelf die T-acties gingen uitvoeren, maar M-acties mochten ze nooit doen want dat was volgens het *Grundgesetz* verboden. Daarin stond namelijk de onschendbaarheid van het huis vermeld. Pas ten tijde van de RAF zijn er speciale amendementen op het *Grundgesetz* gekomen, waardoor de *Lauschangriff* mogelijk werd. Ik wil niet zeggen dat wij via de M-actie bij De Groot een monopolie hadden van kennis over het communisme, maar we hadden er een goed inzicht in hoe daar gedacht werd. Dat had men in Duitsland veel minder. Ik had het gevoel dat wij er in dat opzicht beter op stonden dan zij. Daar stond tegenover dat een man als Günther Nollau, later de chef van het BfV, een groot kenner was van de internationale problematiek. Ze hadden wel eens een goede bron, er waren bijvoorbeeld echte overlopers die uit de DDR overkwamen met verhalen over Ulbricht en de zijnen. Dat was vanaf het begin van de vijftiger tot in de zestiger jaren nog wel eens het geval.

Door die M-actie bij De Groot konden we beslist meer te weten komen dan er in een goede westerse krant stond. Punt één: De Groot kon denken als een Russisch communist. Hij was weliswaar niet vaak in dat land geweest, maar hij had zich onder Stalin innerlijk geheel

met dat communisme vereenzelvigd. Zijn grote tijd was in dat opzicht in de jaren '33 tot '38, toen hij werkzaam was in de Rode Hulp en de Rode Vakverenigingsoppositie. De Groot kon het gras in Moskou horen groeien en er vervolgens de koers van de partij op baseren. Toen Jaap Brandenburg na mei 1945 als de hoogste communist in Amsterdam zat, kreeg hij bericht van De Groot uit Zwolle, waar hij in de buurt ondergedoken had gezeten, dat hij van plan was naar Amsterdam te komen. Toen hij dat hoorde zei Brandenburg: 'Nu is de ellende voorbij, want Paul is er weer.' Dat zei hij omdat Paul iemand was die kon bepalen welke richting de partij uit moest gaan. Hij was in staat om op basis van de politieke ervaring die hij had, te weten hoe een echte bolsjewiek zich gedraagt. Hij was heel wat meer thuis in de communistische denkwijze dan wij van de BVD. Wij waren natuurlijk allemaal gewone Nederlanders en als je die communistische lectuur las, dan dacht je wel eens bij jezelf: 'Wat betekent dat allemaal in godsnaam?' Maar De Groot las dan bijvoorbeeld min of meer hoorbaar voor ons een artikel uit *Voor duurzame vrede, voor volksdemocratie*, het blad van de Cominform. Gerben Wagenaar noemde dat blad trouwens ooit tegenover een informant van ons 'Voor duurzame verveling'. Je hoorde De Groot als het ware lezen in 'Voor duurzame verveling' en dan zei hij opeens hardop tegen zichzelf: 'Verdomd, dat betekent dus dat en dat.' Ik kreeg dan die door een secretaresse uitgetikte tapes voor me waar dat op papier stond. Dat materiaal vonden we heel interessant. In dat opzicht hebben we echt wel enige malen aan de hand van De Groot gelopen, ook al had hij het soms ook wel eens mis met zijn analyses. Maar kunnen denken zoals hij dat deed was voor ons een grote steun bij onze eigen analyses. Er was een bijkomende reden waarom Paul de Groot na 1945 bijzonder goed geïnformeerd was over de stand van zaken in de Sovjet-Unie, en op dat punt een duidelijke informatievoorsprong had. Er stond namelijk bij *De Waarheid* een soort *ticker*, zeg maar een primitief telexapparaat, waar regelmatig berichten uit Moskou binnenkwamen, in het Russisch of in het Duits, die meestal letterlijke teksten bevatten van hoofdartikelen uit de *Pravda* en *Izvestia*. Voor zover ik weet was het vast gebruik dat Paul de Groot die teksten kreeg. Op zich is dat niet zo vreemd want hij was een van de weinigen binnen de CPN die kennis van vreemde talen had. Binnen de CPN of de redactie van *De Waarheid* was dat in de vijftiger en zestiger jaren een grote zeldzaamheid. Zelfs als er al mensen waren

geweest met kennis van die talen, hadden ze het niet gewaagd aan die teksten te komen, want De Groot als Algemeen Secretaris had in feite het monopolie van de kennis. Het was geen geheime informatie wat er in die hoofdartikelen stond, maar als je een goede kenner was van het marxisme-leninisme zoals De Groot, kon je er heel wat uit afleiden.

In de begintijd van die M-actie bij De Groot lazen we soms zijn analyses die op die manier tot ons kwamen en dan dachten we: 'Dat kan toch niet waar zijn wat hij denkt.' Hij was iemand die dacht in termen van wat de Engelsen noemen *high stalinism* en dat is hij nooit meer kwijtgeraakt. Hij bleef die manier van denken volhouden, zelfs toen de wereld al een stuk verder was, ook in Rusland. In die begintijd, zo rond 1953, hadden we wel last van *mirror imaging*, het verschijnsel dat je ervan uitgaat dat de ander net zo denkt als jijzelf. Dat is natuurlijk heel vaak niet zo en je weet dat misschien ook wel, maar het kost toch heel veel moeite om afstand te nemen van je eigen denken. Soms kun je je niet voorstellen dat vertegenwoordigers van andere culturen echt op een bepaalde manier denken. Zo dachten de Chinezen bijvoorbeeld altijd dat er een geheim complot was tussen de Russen, de Amerikanen en India. Met als bedoeling uiteraard om China te omsingelen. Dat soort dingen kwam bijvoorbeeld naar voren uit het materiaal dat wij binnenkregen uit de af luisteroperatie op de Chinese ambassade. Als je dat de eerste keer hoort dan denk je bij jezelf: 'Die lui zijn helemaal gek, hoe kunnen ze zoiets bedenken?' Na een tijdje zie je gewoon dat ze het echt geloven, dat ze er heilig van overtuigd zijn. Dan dringt het tot je door dat ze echt zo denken. In wezen is het vergelijkbaar met de Jehova's Getuigen. Hun denken is van elke realiteit gespeend, maar het geeft wel hun gedachtenwereld weer en ze handelen er ook naar.

De Groot was in vergelijking met de rest van de mensen die in het Partijbestuur zat, een gigant en hij had dat deels te danken aan de informatievoorsprong die hij had ten aanzien van de ontwikkelingen in Moskou. Als gevolg van onze M-actie deelden wij natuurlijk in zijn kennis, maar wij kregen die met enige vertraging omdat de opnames ervan uitgewerkt moesten worden. Dat laatste vraagt meer tijd dan je denkt. Naar aanleiding van het materiaal uit de M-actie gingen wij dan vaak op zoek naar de open bron die hij gebruikt had en dan concludeerden we na enig zoekwerk: 'Verdomd, daar heeft hij het uit gehaald.' Het goede aan hem was ook dat hij op grond van wat hij in de *Pravda* of *Izvestia*

las tot zijn eigen conclusies kwam over hoe in de Sovjet-Unie precies werd gedacht. Dat laatste was voor ons waardevol. Een van de typische zinswendingen in officiële Sovjet commentaren was bijvoorbeeld dat men iets als feit presenteerde, terwijl dat niet meer betekende dan dat de actie die in het gemelde feit werd beschreven, wenselijk was. ‘West-Europese arbeiders verhinderen munitietransporten van de NAVO’ betekende dus in werkelijkheid: ‘Het is de taak van West-Europese arbeiders om munitietransporten van de NAVO te verhinderen.’ Zo leerde je open bronnen uit de Sovjet-Unie te duiden, maar je moest wel eerst door iemand als De Groot aan de hand worden genomen om dat te leren. Die hoofdredactionele commentaren van de *Pravda* of *Izvestia* werden vaak overgenomen door *Neues Deutschland* waar wij ze dan ook lazen. Later stonden ze ook in de FBIS toen die voor ons beschikbaar kwam. Het feit dat zo’n commentaar door *Neues Deutschland* werd overgenomen was op zich ook al een signaal. Een probleem was wel dat de belangrijkste zin daarin vaak ergens op een onopvallende plek stond. Dat moest je dus maar weten. Ik las *Neues Deutschland* wel, want daar hadden wij een abonnement op. Bij C zaten wel een paar mensen die Russisch lazen en van tijd tot tijd de *Pravda* doorkeken, maar dat deden ze niet vanwege de belangrijke politieke commentaren die er mogelijk in stonden, maar gewoon om hun Russisch bij te houden.

Paul de Groot speelde natuurlijk een sleutelrol in de richtingenstrijd binnen de CPN die van tijd tot tijd de kop opstak. Die strijd voltrok zich nauwelijks in de openbaarheid en zelfs vrijwel niet in het Partijbestuur, want daar kon niemand tegen De Groot op. Vanuit stalinistisch standpunt bekeken had hij een veel diepere kennis van een aantal zaken. Misverstanden en partijgeschillen kwamen meestal daaruit voort dat iemand op één bepaald punt zeg maar als een ‘normale’ Nederlander ging denken, terwijl hij op alle andere punten bleef denken als een stalinist. Zo’n criticus stond per definitie zwak, want De Groot kon gemakkelijk tegen zo iemand zeggen: ‘Als jij dat ene afwijkende standpunt inneemt, dan kun je niet al die andere dingen ook blijven beweren.’ Met die laatste punten doelde hij dan op de gangbare partijstandpunten en eigenlijk had hij daar gelijk in. Zo liet Gerben Wagenaar tijdens een vakantieverblijf in de Sovjet-Unie ooit aan zijn Sovjet begeleiders weten dat de sociale voorzieningen in Nederland beter waren dan in de USSR. Dat werd natuurlijk doorgegeven aan de Nederlandse partijlei-